

Hajnóczy kilovagol / 80

MV 1980/1: *A parancs*; 1980/8: *Jézus menyasszonya*; 1980/11: *Novellák*

A továbblépés nehézségei

Sokféle folyamatot vagyunk hajlamosak utólag szükségszerűnek látni. Hajnóczy Péter eddigi munkásságának irányát azonban kivételesen határozottnak mondhatjuk. Makacsul egyetlen kérdésre keres választ: miért áll az ember távol attól, hogy „kedve és hajlami szerint élhessen a világban” – miként ezt az eszményt a *Kommuna* című szövegben megfogalmazta. Hősei olyannyira messzire élnek az efféle eszmény megvalósításának lehetőségeitől, hogy számukra csakis pusztító erőnek látszódhat a hatalom, Hajnóczy egyik meséje szerint „Erdővel Világító Embernek”, „aki annyira fél a sötétségtől, hogy azokat pusztítja el, akik világítanak neki”.

Első kötetekben gyakran találkozunk olyan szereplővel, aki nem képes elfogadni, hogy az ember alig szólhat bele a sorsába, mivel nincs módja választani. Korai történeteinek visszatérő alakja, az alkoholista Márai nem tud beletörődni, hogy az eszközök átminősítik a célt, a megvalósítás lejárhatja az eszményt. Kolhász Mihály, *A fűtő* címszereplője azért intéz kiáltványt az ENSZ főtitkárához, a szovjet miniszterelnökhöz, az USA államfőjéhez, a pápához és I. István magyar királyhoz, mert „különösnek tartja”, hogy a döntéseket az érdekeltek meghallgatása nélkül hozzák, s törvényszerűségüket ugyanaz vizsgálja meg, aki értelmi szerzőjük volt. Az elidegenedett hatalom fölött nincs közösségi ellenőrzés, a jóhoz olyan rosszon keresztül vezet az út, mely egyúttal azt is biztosítja, hogy ne érjünk célt.

Hajnóczy művei gyakran mozognak a példázat határán. Azért csak a határán, mert lázadó – Kolhász vagy *A vradó* mészárosa – nem tudnak mit kezdeni elégedetlenségükkel. Különösen Kolhász esetében nyilvánvaló, hogy a kiszolgáltatottság csupán indulatokra képesít, gondolatokra nem, pedig csakis gondolatokkal lehetne befolyásolni az ellenséges világot.

Az alkoholizmus is úgy jelenik meg Hajnóczy világában, mint hamis, elfuserált szembezegetülés a láthatatlan hatalommal. Bűvös körről van szó: az elesettség nemcsak külső, hanem belső állapot is. A körülmények helyrehozhatatlanul nyomorítanak meg, áldozatuk többé már csakis torz válaszokat adhat a ráért csapásokra. Az alkohol egyetlen vigaszt ad: megnöveli a belső világ terét, idejét és viszonylagos öntörvényűségét. A mámor elhiteleti velünk, hogy átugorhatjuk saját árnyékunkat.

Fogalmam sincs, Hajnóczy átomleírásaiban mennyi a közvetlen „élmény” s mennyi a tudatos utáncz. Lehetséges, a kettő aránya s viszonya nem különbözik lényegesen attól, ahogyan a művészek általában átrendezik a világot. Annyi bizonyos, hogy Hajnóczy szövegeiben már korán fölismerhető az automatikus írásnak és a változatokkal előrehaladó szerkesztésnek az ötvözete – a *Pókfonálban*, *A szertartásban*, *A két ólomkatonában*. Először alighanem az *M* szövegében valósult meg az a másik eljárás, mely azután az átomleírásokkal társítva az író újabb műveinek formaszervező elvét alkotja: a vágás – olvasott szövegeknek, a múlt emlékeinek, álmoknak vagy látomásoknak és „jelenlegi” történetnek, tehát különféle időknek és tereknek változtatása.

Az *M* szövegében szerepel a Malcolm Lowry haláláról tudósító újsághír. Az angol író műveinek ismerete hihetőleg többet jelentett Hajnóczy számára, mint bármely más olvasmány. A művek értékelése sohasem lehet pusztán egyéni, de mindig szubjektív jellegű.

Föltételezhetjük, hogy akad olvasó, aki adottságainál fogva mindenkinél alkalmasabb arra, hogy jelentéktelennek látszó szövegben mindazt a csekélyke értéket észrevegye, ami abban mégis megtalálható. Lowry jelentős művész volt, tehát semmi meglepő nincs abban, hogy egy másik író az ő bővületében él.

Hajnóczy már-már azonosította magát Lowryval, s így érthető, ha kettejük művészi fejlődése is mutat némi hasonlóságot. *A halál kilovagolt Perzsiából* – noha szűkebb keretek között – ugyanúgy megszerkesztettség és belső összetettség egyensúlyát mutatja, mint a *Vulkán alatt*. Hajnóczy a történésnek, emlékeknek, látomásoknak, egy korábbi elbeszélésnek és a történetmondás második kísérletének idejét úgy képes váltogatni egymással, hogy az őt sük viszonyát állandóan más és más színben tünteti föl, s közben anyagának föltétlen ura.

Korábbi alakjainak világba taszítottsága itt sokkal mélyebb jelentésre tett szert: a hős már nem kerget ábrándokat, teljesen tisztában van azzal, hogy ő maga is felkészületlen sorsának megváltoztatására, mindig tüneti megoldásokhoz folyamodik – Krisztinával folytatott kapcsolata is az. „Egyébként úticélja nem volt, csak be akart menni a városba, mint akit várnak valahol, és neki pontos időre kell megérkeznie.”

A rémlátomások lejegyzése is önmagán túlmutató indoklást kap. *A halál kilovagolt* hőseit, a fiút halálfélelem gyötri. Albérleti szobájában azért nézeget rendszeresen borzalmakat ábrázoló képeket, mert „ilyen módon akar megszabadulni félelmeitől, szembenézni velük, tudomásul véve azt: ilyen dolgok is megtörténnek a világon.”

A Vulkán alatt térszerkezete körkörös; *A halál kilovagolt* esetében az idő mutatja hasonló elv érvényesülését: a regény a második elbeszélés idejével kezdődik, de a történet idejével ér véget, vagyis a befejezés ideje korábbi a fölütésénél. A szöveg önmagába tér vissza, tehát nincs tanulság. A mű zárt egységét még csak fokozza a főszereplő értékrendjének, magatartásának rendkívüli következetessége: az időszerkezet, a nézőpont s a beszédhelyzet bonyolítása annak szemléltetésére szolgál, hogy a fiú számára éppen a hitelenség teszi lehetővé azonosságának megőrzését. Ábrándok nélküli józansága miatt nem enged a főszereplő a kísértésnek, hogy töprengéseit rövidre zárja. Nem hajlandó dicsőíteni az életmódot, amelyet kazánfűtői állása kényszerített rá, s ugyanakkor nem éri be könnyű megoldással: viszolyog attól, hogy Krisztina jövődöbeljéket munkásból kispolgárrá lépjen elő. Tudja, hogy szellemi értékek tekintetében a látszat sokszor ellentmond a valónak; nem a beosztása révén tartozik valaki az értelmiséghez.

Maradandó értékű regényének megjelenése óta Hajnóczy két hosszabb terjedelmű alkotást publikált, mindkettő a *Mozgó Világban* látott napvilágot. *A parancs* hőse százados, aki sétája közben emlékezik, kitalál és olvas különféle szövegeket. A magyar irodalomban nem sok példa van arra, hogy terjedelmesebb idézetek úgy jelenjenek meg, mint egy szereplő belső állapotsorának elemei. Életünk jelentős részét idegen szövegek pusztá befogadásával töltjük, s hajlamosak vagyunk feledni, hogy milyen nagy mértékben irányítanak bennünket ezek a szövegek. Ki vagyunk nyitogatva nekik. Hajnóczy az emberi személyiségnek ezt a külső hatásokkal szembeni nyitottságát s egyszersmind gyöngeséget szemlélteti. *A parancs* főszereplőjének egyetlen útja egész életsorsát hivatott helyettesíteni. A százados tétlenségre van kárhozzátva. Egy életet tékozol el azzal, hogy vár egy parancsot, amely soha nem érkezik meg. Közben lemond arról, hogy saját célt tüzzön maga elé; ténfergésében mindig annak hatása alá kerül, amivel a véletlen összehozza. Egyetlen önállóan mondható tette, hogy fölismeri s megfogalmazza magában kudarcát. Erre azonban már túlzottan későn kerül sor ahhoz, hogy sorsát befolyásolja. Az író által korábban önálló műfajként kezelt állatmese itt összefüggésbe helyeződik. A százados mesél magának. Példázata a győzelemről szól, mely önmagát semmissíti meg. A győztest egyetlen cél vezet: el akarja fogadtatni ellenfelével azt, hogy mindig a győztes a magasabb rendű. A másik megalázásán kívül csak pusztításra képes.

Első tekintetre a *Jézus menyasszonya* is hasonló fölépítésű. A vonalszerűen előrehaladó történetet itt is idézetek szakítják félbe. A hasonlóság mellett mindazonáltal különbözik is egymástól a két újabb szöveg. *A Jézus menyasszonya* szemlélatomást a kísérletezés következő szakaszát mutatja. *A parancsban* a vágások okozta töredezettség általános, a *Jézus menyasszonyában* inkább csak a rövidebb II. részre jellemző, késlelteti a végkifejletet,

ezért a szöveg egésze nagyobb fokú megszerkesztettség benyomását kelti, mint elődje.

A korábbi szövegben, vagyis *A parancsban* szereplő példázatok egyike ezúttal bővebb kidolgozásban olvasható. E történeten belüli történet arról a nőről szól, ki egy pincében túlélt az épületet ért bombatalálatot, utána negyven évig nem hagyta el lakását, míg egy orvos hozzá nem látott a kezeléséhez, és rá nem bírta, hogy tegyen sétát a külvilágban. „*Barátai, ismerősei – az orvos is – kérdésekkel halmozták el: „Milyenek látta a világot odakünn? Egyáltalán mit érzett, amikor első sétáját tette?”*

Az asszony gondolkozott egy darabig, mint aki a megfelelő szót keresi. Aztán földerült az arca, úgy tetszett, megtalálta a megfelelő szót. Büdös van, mondta.”

Ennek a történetnek e második elbeszélése nemcsak a bővebb kifejtés miatt meggyőzőbb az elsőnél, hanem azért is, mivel a *Jézus menyasszonya* esetében a történet groteszk humora mélyebb jelentést kap a szöveg egészének összefüggésében. A *Jézus menyasszonya* ugyanis olyan állapotról számol be, mely a háború végével nem megszüntette, hanem intézményes korlátok közé szorította az emberölést. Az utcán fejdázatok járkálnak. Csillának, a főszereplő újdonsült nőismerősének apja is az ő zsákmányuk lett. A vadászoknak drága pénzen kell jegyet váltaniok, s egyetlen jegy „csupán két felnőtt kilövésére jogosít”. A halottak hozzátartozói pénzt kapnak, s Csilla büszke arra, hogy apja kiváltságos áldozatok közé jutott, amennyiben kitölték a tetemét.

A *Jézus menyasszonya* világában teljessé vált a körülményeknek való alávetettség. *A halál kilovagolt* hőse gyengeségében is ellenállt a külvilággal szemben, nem tudott elmene-külni maga elől; a *Jézus menyasszonyában* a főszereplő beilleszkedésre törekszik: „Titkos vágya volt, hogy hivatásos vadász lesz.”

Belső megzavarodottságát nyomasztó történeti emlékek is okozzák. A fiú ugyanazt az álmod látja, mint anyja, sőt nagyanyja. Az álom a Szűzanyáról szól, aki a történelmi Magyarország védelmét ígérte, de hirtelen kétes hírű némberré változott át.

A fiú már régen letett arról, hogy változtasson az országon, amelyben él. Távolról sem hiszi, hogy az nem felelős a saját sorsáért, de azért a lelke mélyén azt gondolja, hogy piszkos méltánytalanság esett meg vele. Ezért álmodja még ő is ugyanazt a rossz álmod, amelyet az előtte járt két nemzedék álmodott. Nem képes beletörődni abba, hogy minden nemzetnek olyan a sorsa, amilyent megérdemel. A polgári jómóddal társítható külföldet teljesen idegennek és részvéltlennek látja: „*Odalépett hát egy jól öltözött finnhez, aki, mint turista, nem régen tartózkodott Magyarországon, és kerékbe tört angolsággal megkérdezte tőle, nem hívná-e meg egy pohár italtra, mert az intézet dolgozói ellopták a pénzét. A finn – sima, mozdulatlan arcú fiatalember – rövid gondolkodás után azt válaszolta: „Too simple”, és elfordította a fejét.”*

A halál kilovagolt-ban a hitelenség az önellenőrzést biztosította. Ott a főszereplő még távlatból tudta szemlélni az életet, és önmaga orvosa lehetett. Hosszú ideig nem áltatta magát, „mindig képes volt három lépést tartva önmagára kacsintani”. A *Jézus menyasszonyának* hőse már nem ismeri az iróniát, s azért nem riad vissza attól, hogy önmagához méltatlanul cselekedjék, mivel képtelen megtalálni önmaga azonosságát. Nem látja értelmét annak, hogy szakítson a hagyománnyal, de már a múlthoz sem ragaszkodik. Al-mában az esztergomi bazilika „kupolája olyan, mint egy mosónő segge”, és a forradalom tömegvérengzésbe vált át. Fölebredése előtt elkeseredett szavakat intéz Jézushoz. Elvitatja tőle az ítélkezés jogát, azt állítván: a Megváltó szenvedése elmarad az emberé mögött. Tagadja, hogy valaha is kiegyenlíthető lenne a világban fölhalmozódott igazságtalanság. Gyötri annak rémlátomása, hogy a történelemben örökké ismétlődnek a hamisan megmagyarázott s valójában indokolhatatlan tömeghalálok.

Ez idő szerint *A halál kilovagolt* tartható számon Hajnóczy fő műveként. Egyesíti magában a látomás szabadságát és a gazdaságos szerkesztést. Az önmagát ellenőrző mámor-nak e kettőssége ritka erőny, s ebben kell látnunk Hajnóczy egyéni s máris maradandónak vélhető hozzájárulását irodalmunkhoz. Lowry is sok részértéket hozott létre a *Vulkán alatt* megírása után, önismétlés helyett Hajnóczy is további kísérletezésbe fogott. A vágások a regényben átgondolt fölépítés részalkotóivá lényegültek át; az újabb szövegekben ismét önállóbb életet élnek. Az alkotó mintegy maga elé tesz képeket s szövegeket, majd e (látszólag?) véletlenül egymás mellé került elemekből folytonosságot próbál teremteni.

A szerkesztésnek ez az elve sok lehetőséget rejthet magában. Lowrynak másodszer nem adatott meg, hogy a részértékekből ismét egységes műalkotást teremtsen. Hajnóczy előtt nyitva áll az út, hogy miután a körülötte átalakult világot más szemmel nézi, mint korábban, jelrendszerének megújítását befejezván, ötleteit ismét fegyelemmel párosítsa, és szép vagy elgondolkoztató részletek után megint egészében szerves fölépítésű műalkotást hozzon létre.

Szegedy-Maszák Mihály

Előképek és víziók

Hajnóczy előképen elemzőinek segítségére sietett, amikor *A halál kilovagolt Perziából* című regényének főhőse felsorolja, milyen könyvek is vannak könyvespolcán. A névsorból ezúttal a perzsa Szadek Hedáját érdekel bennünket közelebbről. Ugyanis *Vak bagoly* című regénye – amely pár év óta egy antológiában magyarul is olvasható – igen tanulságos azon narrációs technikákat illetően, amelyek Hajnóczy e kisregényében, illetve azóta megjelentetett két írásában felkelthetik az elemző figyelmét.

Szadek Hedáját, a 20. századi perzsa próza egyedül világhírré vergődött képviselője ugyan a francia szürrealistáktól kapta meg a hírért megalapozó elismerő nyilatkozatokat, prózatípusának kialakításában azonban sokkal többet köszönhet a 20-as évek német irodalmának és filmjének. Elég csak Kafka, Mabuse vagy akár Gustav Meyrink nevére utalunk. Különösen a legutóbb említett író érdekes, noha Magyarországon ma szinte kizárólag az *Így irtok ti* paródiájából cseng ismerősen a neve. Am annak idején jelentős hatást gyakorolt a magyar irodalomra is. *A nyugati ablak angyala* című regényét például Déry Tibor fordította le, s az is elképzelhető, hogy épp e könyv adott tematikai ösztönzést Szerb Antal *Pendragon legendájához*. Nos, véleményünk szerint e regény, amelynek szerzője a Szovjetunióban is népszerű volt egy ideig, feltétlenül hatott Bulgakov *A mester és Margarita* című regényére is. Mindkettőben megtalálható három különálló történet, amely az értelmezés- és utalásrendszerek bonyolult hálójával kapcsolódik össze.

Bulgakovnál az archetípus, az alaptörténet Jézus, Pilátus és Júdás története. Ezt két oldalról közrefogja a Faust-legendája ironikusan aktualizált változata és a 30-as évek sztálini Moszkvájában játszódó, lírai elemekkel átszőtt fantasztikus cselekmény. A regény filozofikumát éppen az aktuális orosz történelem, a keresztény alapmisztos és a nyugati kultúra alapjelképeként felfogott Faust-história szembesítése teremti meg. A regény zárójelenetében, mikor a szereplők levette bohókás kísértetruhájukat, illetve földi testüket, a Verébhegyéről visszaneznek Moszkvára, megkapjuk az eddig külön-külön futtatott elbeszélésszintek kulcsszerű egybeillesztését. Meyrink eljárása itt nagymértékben előlegezi a Bulgakovét; a végső jelenetben ugyanis, a főszereplő halála, illetve – őt az örök életbe kapcsoló – metamorfózisa után, hasonlóképpen nyeri el értelmét az addig rejtvénytyszerűen külön-külön futtatott három szál: a 20-as évek Bécsének orosz emigránselemekkel tarkított társadalomrajza, a rózsakeresztes alapmisztos, valamint Erzsébet királynő és John Dee története.

Szadek Hedáját azonban újított mintáihoz, illetve analógonjaihoz képest. Bravúros technikával egybeötvözte a lehetséges szinteket, és így látszólag időfölötti cselekményt hozott létre, amely azonban épp ezen a módon válhatott Irán baljós történelmének alapszimbólumává. Hiszen a festő, a feleséggyilkos és az apa-nagybácsi története olyan kibogozhatatlanul egymásba szövődött, hogy Nagy Sándor kora az elbeszélés tegnapjává vált, Rezá sah diktatúrája a maga csendőrrjáróireivel pedig a mesés múltba került. A mű filozofikuma pedig éppen az örök visszatérés és körbenforgás nihilisztikusan Indiából és a középperzsa múltból merített elemekkel erősítve, ám az episztencializmus szellemével átitatva.

Hajnóczy a *Perziában* nagyjából a fentebb vázolt eljárásmódot követi. Fut a jelen-